

DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2026-03/079-091>

УДК (UDC) 94 (477) : 327 (477+560) «1920/1930»

**THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN-TURKISH RELATIONS IN THE 1920S AND 1930S,
BASED ON MATERIALS FROM THE ALL-UKRAINIAN CENTRAL EXECUTIVE COMMITTEE
OF THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC**

Vladyslav Shutochkin*

Abstract

The aim of the study is to conduct a critical analysis of the documents of the All-Ukrainian Central Executive Committee of the Ukrainian SSR as a source for the study of Ukrainian-Turkish relations in the 1920s and 1930s, taking into account the political specificity of Soviet record keeping and the ideological bias of official documents.

The scientific novelty lies in a comprehensive analysis of documents from the All-Ukrainian Central Executive Committee as a source for studying Ukrainian-Turkish relations, and in highlighting little-researched aspects of cooperation between the Ukrainian Soviet Socialist Republic and Turkish Republic during the interwar period.

Conclusions. The study found that in the 1920s, Ukrainian-Turkish relations developed against a backdrop of geopolitical transformations following the end of the First World War, the collapse of the Ottoman Empire, and the establishment of Soviet rule in Ukraine. These relations were characterised by the active development of trade, economic, political and diplomatic ties, whereas in the 1930s, as a result of the centralisation of Soviet power and the strengthening of the Stalinist regime, the role of the Ukrainian SSR in foreign relations was gradually curtailed. The materials of the All-Ukrainian Central Executive Committee (VUTsVK) allow for a comprehensive tracing of the process of forming political, economic and diplomatic contacts between Soviet Ukraine and the Republic of Turkey, as well as for determining the place of the Ukrainian factor in the system of international relations in the Black Sea region. An analysis of the All-Ukrainian Central Executive Committee's documents has shown that in the 1920s, Turkey occupied an important place in the foreign policy and economic interests of Soviet Ukraine.

Considerable attention was paid to the development of trade cooperation, the organisation of maritime transport via Black Sea ports, issues relating to the export of agricultural produce, and the strengthening of diplomatic ties. At the same time, the documents show that, despite its formal right to conduct foreign policy, the Ukrainian SSR operated within the framework of the USSR's overall policy, which limited its autonomy in the international sphere. Archival materials reveal that the All-Ukrainian Central Executive Committee (VUTsVK) not only performed an administrative and coordinating function but also served as a key element in the implementation of Soviet policy towards Turkey.

Keywords: Ukrainian-Turkish relations, All-Ukrainian Central Executive Committee, Presidium, Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, Mustafa Kemal Atatürk

* Leading Archivist of the Department for the Use of Information from Documents of the Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine, PhD Student, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, Ukraine. E-mail: v.shutochkin.asp@kubg.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1265-4602>

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВЗАЄМИН У 1920–30 РР. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ УСРР

Владислав Шуточкін*

Анотація

Метою роботи є аналіз особливостей політичних, економічних і культурних контактів між УСРР та Туреччиною, а також визначення ролі ВУЦВК у реалізації зовнішньополітичного курсу радянської України щодо новоствореної Турецької Республіки.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі документів ВУЦВК як джерела вивчення українсько-турецьких взаємин та у висвітленні малодосліджених аспектів співпраці УСРР і Турецької Республіки у міжвоєнний період.

Висновки. У ході дослідження встановлено, що у 1920-х рр. українсько-турецькі контакти розвивалися в умовах геополітичних трансформацій після завершення Першої світової війни, розпаду Османської імперії та утвердження радянської влади в Україні. Ці взаємини характеризувалися активним розвитком торговельно-економічних, політичних і дипломатичних зв'язків, тоді як у 1930-х рр., внаслідок централізації радянської влади та посилення сталінського режиму, роль УСРР у зовнішніх відносинах поступово обмежувалася. Матеріали ВУЦВК дозволяють комплексно простежити процес формування політичних, економічних і дипломатичних контактів між радянською Україною та Турецькою Республікою, а також визначити місце українського чинника у системі міжнародних відносин Чорноморського регіону.

Аналіз документів ВУЦВК засвідчив, що у 1920-х рр. Туреччина посідала важливе місце у зовнішньополітичних та економічних інтересах радянської України. Значна увага приділялася розвитку торговельного співробітництва, організації морського сполучення через чорноморські порти, питанням експорту сільськогосподарської продукції та зміцненню дипломатичних контактів. Водночас документи демонструють, що УСРР, попри формальне право на зовнішньополітичну діяльність, діяла в межах загальносоюзної політики СРСР, що обмежувало її самостійність у міжнародній сфері. За архівними матеріалами встановлено, що ВУЦВК виконував не лише адміністративно-координаційну функцію, а й виступав важливим елементом реалізації радянської політики на турецькому напрямі.

Ключові слова: українсько-турецькі відносини, ВУЦВК, Президія, ЦДАВО України, Мустафа Кемаль Ататюрк

Цитування: Шуточкін, В. (2026). Розвиток українсько-турецьких взаємин у 1920–30 рр. за матеріалами Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету УСРР. *Консенсус*, 3, 79–91. <https://doi.org/10.3110/consensus/2026-03/079-091>

URL: <https://www.konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/239>

* провідний архівіст відділу використання інформації документів ЦДАВО України, аспірант, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Київ, Україна. E-mail: y.shutochkin.asp@kubg.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1265-4602>

Постановка проблеми. Зближення України та Туреччини на початку 20 ст. відбулося задовго до відновлення української державності у 1917 р. Варто лиш згадати діяльність Союзу Визволення України (СВУ) та Головної Української Ради (ГУР) у Стамбулі, яка стала наслідком проголошення декларації міністра внутрішніх справ Османської імперії Талаат-бея 24 листопада 1914 р. про визнання Високої Порти необхідності визволення України з-під російського ярма та допомоги українському народу створити власну, незалежну державу. Під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. УНР намагалася встановити тісні контакти з Османською імперією, зокрема після укладання Берестейського мирного договору в 1918 р., за яким сторони домовилися відновити дипломатичні та консульські зносини.

Протягом 1918–1919 рр. Україні вдалося досягти від Туреччини визнання Чорноморського флоту власністю Української Держави, порушити питання безпеки у Чорному морі, розвинути економічні відносини та здійснити репатріацію інтернованих та військовополонених. Утім, у 1920-их рр. в обох країнах відбувалися геополітичні трансформації. Поразка національних сил у змаганнях, становлення радянської влади в Україні та формування Турецької Республіки після краху Османської імперії супроводжувалися пошуками нових моделей зовнішньополітичної поведінки, що зумовлювало необхідність налагодження двосторонніх відносин у складних геополітичних умовах. Особливої актуальності набуває звернення до документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), які містять потужний масив малодосліджених джерел, таких як дипломатичне листування, звіти, інструкції та матеріали економічного співробітництва тощо. Комплексний аналіз архівних документів дає змогу не лише уточнити хронологію та зміст українсько-турецьких відносин у 1920 рр., але й виявити специфіку участі українських інституцій в умовах радянської окупації у міжнародних процесах міжвоєнного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика українсько-турецьких взаємин першої чверті 20 ст. привертала значну увагу українських науковців. Зокрема, Б.Сергійчук¹ актуалізував питання зносин між країнами у контексті введення в науковий обіг значного комплексу архівних документів та матеріалів, у тому числі іноземних, які поглиблюють інформацію про розвиток відносин України з Туреччиною. Так, дослідник висвітлив діяльність константинопольської філії СВУ в роки Першої світової війни, розглянув функціонування Посольства УНР у Стамбулі в різних аспектах, зокрема становище українських біженців, що опинилися в таборах інтернованих на території колишньої Османської імперії. Також, Б.Сергійчук не оминув увагою розвиток українсько-турецьких взаємин у часи встановлення радянської влади. Зокрема, у праці розкрито

¹ Сергійчук Б.В. Українсько-турецькі відносини в першій чверті XX століття: дис... канд. іст. наук: 07.00.02. Київ, 2011. 230 с.

дипломатичну діяльність Михайла Фрунзе² у Анкарі та його ролі в укладанні українсько-турецького договору про дружбу і співробітництво³. Дослідник у своїй роботі використовував комплекс архівних джерел ЦДАВО України, Центрального військового архіву у Варшаві та опублікованих архівних документів АН УРСР, АН СРСР та ін.

Праця С. Блавацького розглядає діяльність Комітету порятунку України (Константинополь, 1921-1922) у фокусі інформаційно-пропагандистської та міжнародно-дипломатичної діяльності⁴. За основу дослідження взято публікації франкомовного журналу «La Libre Ukraine», публікації якого демонстрували діяльність Комітету порятунку України, ключову роль у створенні якого зіграв Олександр Вікторович Адіяссевич – вчений-геолог, етнограф, інженер та український громадсько-політичний діяч. С. Блавацький вказує на важливу роль «La Libre Ukraine», на сторінках якого висвітлювалася інформація, яка протидіяла дипломатичній діяльності більшовиків, зокрема їх представників на міжнародній конференції у Генуї 1922 р. Зокрема, С. Блавацький цитує один із випусків часопису: «Комітет Порятунку України найенергійніше протестує проти права представників російського уряду чи його заступника Х. Раковського, болгар за походженням, поставленого на чолі України силою багнетів, промовляти на Конференції від імені українського народу, який не перестане боротися за свою національну свободу»⁵. У висновку свого дослідження науковець підсумовує, що Комітет Порятунку України став у 1921-1922 рр. однією із найвпливовіших українських національно-демократичних організацій у Європі, яка змогла організувати повноцінну діяльність, яка спрямована на відстоювання національно-визвольних прагнень українців і права українського народу на самовизначення у власній, незалежній національно-демократичній державі.

Професорка І. Матяш у своїй статті⁶ висвітлила склад і зміст документів, які містять інформацію про інституційну історію дипломатичних представництв України та Туреччини за доби Української революції 1917-1921 років, що зберігаються в українських, турецьких, польських, австрійських, канадських та в інших архівних установах світу. Вона зазначає, що основний масив документів про українсько-турецькі взаємини у добу національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. зберігається

² Михайло Васильович Фрунзе (1885-1925) – російський революціонер, радянський державний і військовий діяч, один з основних воєначальників у Червоній армії під час громадянської війни в Росії та радянсько-української війни. 2 січня 1922 року від імені УСРР підписав українсько-турецький договір.

³ Сергійчук Б.В. Українсько-турецькі відносини... С. 143.

⁴ Блавацький С.Р. Комітет порятунку України (Константинополь, 1921-1922 рр.): інформаційно-пропагандистська й міжнародно-дипломатична діяльність (за матеріалами франкомовного журналу «La libre Ukraine»). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2016. № 45. С. 136-140.

⁵ Блавацький С.Р. Комітет порятунку України... С. 139.

⁶ Матяш І. Архівна складова джерельної бази дослідження українсько-турецьких відносин доби Української революції 1917-1921 рр. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 2019. № 38. С. 340-358.

в ЦДАВО України. До аналізу дослідниця долучила архівні матеріали фонду № 1063 Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки, № 2592 Народне міністерство закордонних справ Української Народної Республіки та № 3766 Міністерство закордонних справ Української Держави. Не оминула увагу І. Матяш документи Державного архіву Одеської області⁷ (фонд № Р-3865, Одеський окружний адміністративний відділ Виконкому Одеської окружної ради робочих, селянських і червоноармійських депутатів) та Державного архіву Київської області (фонд № Р-4205 Агентство уповноваженого Народного Комісаріату іноземних справ СРСР на Україні)⁸.

В. Галатир, О. Гродовський і В. Коцюк у своїй праці⁹ залучили до обігу архівні документи за підписом дипломата Яна Токаржевського-Карашевича (1885–1954), який у 1920–1921 рр. обіймав посаду надзвичайного посла Української Народної Республіки у Туреччині. Цей комплекс джерел зберігається у ЦДАВО України, що є відображенням фінансового забезпечення посольства УНР в Османській імперії у 1920–1921 рр. У своїй статті дослідники використали документи фонду № 3696 «Міністерство закордонних справ Української Народної республіки», а саме з опису 2, справи 239 «Штати і фінансові звіти посольства Української Народної Республіки в Туреччині та листування з ним про грошові справи».

На Міжнародній науковій конференції «Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура» історик П. Гай-Нижник у своїй доповіді¹⁰ зазначив, що Туреччина у роки національно-визвольних змагань розглядалася київським урядом як стратегічний геополітичний та економічний партнер України, задля просування своїх торговельних і фінансових інтересів на Схід. Дослідник здійснив свій аналіз на матеріалах ЦДАВО України, зокрема згаданого вище фонду № 3766 Міністерства закордонних справ Української Держави та фонду № 4405 Союзу Визволення України¹¹. П. Гай-Нижник також згадує про діяльність українського дипломатичного представництва після встановлення радянської влади в Україні, зокрема наголошує про діяльність посольства екзильного уряду УНР в Стамбулі під керівництвом Володимира Мурського у 1929–1935 рр.¹²

У праці Н. Мхитарян¹³, що присвячена відзначенню 90-річчя укладання українсько-турецького Договору про дружбу і братерства від 2 січня 1922 р.,

⁷ Матяш І. Архівна складова джерельної бази... С. 351.

⁸ Там само. С. 353

⁹ Галатир В., Гродовський О., Коцюк В. Документи ЦДАВО України про фінансове забезпечення посольства УНР в Османській імперії у 1920–1921 роках. *Архіви України. Науково-практичний журнал*, 2021. № 2 (№ 327). С. 101–121. URL: <https://doi.org/10.47315/archives2021.327.101> (дата звернення: 30.04.2026).

¹⁰ Гай-Нижник П. Становлення українсько-турецьких міждержавних взаємин (1917–1921 рр.). *Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура*: Зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., м. Кам'янець-Подільський, 16–17 трав. 2025 р. / ред. Вовчук Л.А. Миколаїв–Одеса–Кам'янець-Подільський, 2025. С. 42–44.

¹¹ Гай-Нижник П. Становлення українсько-турецьких... С. 43.

¹² Там само. С. 44.

¹³ Мхитарян Н. До 90-річчя українсько-турецького Договору про дружбу і братерство від 2 січня 1922 року. *Сходознавство*: зб.наук. пр., 2012. Вип. 59. С. 148–163.

проаналізовано процес укладання договору, а саме перебіг переговорів про скликання українсько-турецької конференції з метою підписання Договору про дружбу і братерство між обома сусідніми державами, наголошено на активній участі керманіча новоствореної Турецької Республіки Мустафи Кемаля Ататюрка в укладанні Договору та акцентовано увагу на розвиток економічних відносин між УСРР та Туреччиною, зазначивши, що у 1926–1927 рр. на Туреччину припадало 45% зовнішньої торгівлі України. У ці роки у зовнішній торгівлі України Туреччина посідала перше місце, а частка України у загальному обсязі експорту СРСР у Туреччину становила приблизно 35%. Н. Мхитарян у своєму дослідженні базувалася на матеріалах газети «Вісті» та збірнику документів «Українська РСР на міжнародній арені (1917–1923)», укладеному у 1966 р.

Метою статті є реконструкція процесу розвитку українсько-турецьких відносин у 1920-х роках шляхом комплексного аналізу фонду ВУЦВК з урахуванням політичної специфіки радянського діловодства, ідеологічної заангажованості офіційних документів та визначення частки української складової у системі відносин СРСР з Турецькою Республікою.

Виклад основного матеріалу. У Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України зберігаються документи, які висвітлюють розвиток українсько-турецьких взаємин на початку 1920-х років та будуть введені у науковий обіг, а саме фонду № 1 Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (Верховної Ради України). ВУЦВК до 1934 р. був вищим державним органом радянської влади в Україні, створений на I з'їзді Рад України від 12 грудня 1917 р. в м. Харкові. Документальні матеріали ЦВК, РНК і наркоматів СРСР, РСФРР, УСРР й інших союзних республік (за наявності) у фонді розміщені в такій послідовності: декрети, постанови, циркуляри, накази та розпорядження, протоколи (по датах засідань), плани, звіти, доповіді та листування.

Водночас використання радянських документів потребує критичного підходу до їх аналізу, оскільки значна частина джерел створювалася в умовах ідеологічного контролю та політичної заангажованості державного апарату. Офіційна документація нерідко відображала не лише стан міждержавних відносин, а й риторику та настанови більшовицької влади. З огляду на це, під час дослідження необхідно враховувати контекст створення документів, їх призначення, ступінь достовірності інформації та можливі замовчування.

Архівний фонд ВУЦВК зберігає документи, що демонструють розвиток торговельних відносин між УСРР та Турецької Республікою у 1920-их рр. У звіті Уповноваженого Раднаркому РРФСР з питань зовнішньої торгівлі за 1920 р.¹⁴ натрапляємо на інформацію про діяльність українських митних відділів, а саме Харківського, Київського та Одеського, які є складовими частинами місцевих окружних відділень Управління зовнішньої торгівлі в Україні. У документі вказано

¹⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 1. Оп. 2. Спр. 410. Арк. 12

про відсутність налагодженого зв'язку цих митниць з Москвою та її незнання про їхній реальний стан. Проте, у звіті Уповноважений наголошує про активну роботу Одеської митниці у прийнятті турецьких торгових суден та парусних суден із Бессарабії¹⁵. З Туреччини до України експортувалися щетини, смокви та інші товари сільськогосподарського призначення. При аналізі цього документу можна засвідчити певну торгівельну автономію України через відсутність належного контролю Москви над митницями УСРР та активну зовнішню торгівлю між Україною та Туреччиною, що розвивалася на ґрунті раніше укладених договорів між УНР та Османською імперією та не були денонсованими навіть під час радянської окупації.

З протоколу № 33¹⁶ засідання колегії Уповноваженого наркому зовнішньої торгівлі УСРР, яке відбулося 25 вересня 1921 р. дізнаємося про формування так званої Константинопольської делегації, що складалася із шести представників. Місія мала на меті укладання певних торговельних договорів для покращення товарообігу між двома країнами. Також, у повідомленні РАТАУ¹⁷ від 12 листопада 1922 р. зазначалося про зустріч Голови Надзвичайного турецького посольства Риза Нур Бея та заступника наркому зовнішніх справ УСРР В. Яковлева¹⁸. Згідно із повідомленням, зустріч у дружній атмосфері тривала понад годину. У результаті переговорів були порушені важливі питання, що стосувалися політичних та економічних взаємин між Україною та Туреччиною. Голова турецького посольства висловив намір використати своє перебування в УСРР для детального ознайомлення з внутрішньополітичним та економічним становищем України і в свою чергу ознайомити правлячі кола України з нинішнім політичним та економічним становищем Турецької Республіки¹⁹.

Важливим документом, що зберігається в архівосховищах ЦДАВО України, є звернення Мустафи Кемалю Ататюрка до голови ВУЦВК Григорія Петровського та голови ЦВК СРСР Михайла Калініна, яке відображає характер політичної риторики турецького уряду та особливості взаємин між Туреччиною та радянською Україною у 1920-х рр.

У своїй телеграмі Мустафа Кемаль позитивно оцінював заяви пана М. Фрунзе, наголошуючи, що вони відрізнялися від традиційної дипломатичної риторики попередніх імперіалістичних урядів, яку турецьке керівництво вважало нещирою та декларативною²⁰. У документі підкреслювалося, що Туреччина та радянська Україна перебували у процесі державної та політичної перебудови після розпаду попередніх імперських систем і прагнули реалізувати принципи національного самовизначення. Однак, Ататюрк не розумів того, що радянське керівництво не планувало будувати

¹⁵ Там само.

¹⁶ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 410. Арк. 33.

¹⁷ Радіо-телеграфне агентство України при Раді Міністрів УРСР (нині – Укрінформ).

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 410. Арк. 54.

¹⁹ Там само.

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 508. Арк. 45.

національні республіки, так як усіма їхніми справами мала керувати Москва. Тож заяви у цій телеграмі з питань національного самовизначення були суто декларативними. Окремо Ататюрк відзначив підтримку, яку радянське керівництво висловлювало щодо становища турків у Турецькій війні за незалежність. У телеграмі наголошувалося, що, співпраця між Туреччиною та УСРР розглядалася Анкарою як важливий чинник зміцнення власних міжнародних позицій та реалізації зовнішньополітичних завдань Турецької Республіки²¹.

У відповідь на звернення Ататюрка голова ВУЦВК УСРР Г. Петровський надіслав телеграму²², у якій зазначається, що Президія новообраного Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету на першому своєму засіданні висловила вдячність Великим Національним Зборам Туреччини за привітання та водночас висловила сподівання на успішне завершення переговорів, розпочатих в Ангорі між представниками УСРР та Туреччини. У документі наголошувалося на зацікавленості радянської України у розвитку політичних контактів із Турецькою Республікою та зміцненні двосторонніх відносин. Голова ВУЦВК зазначав, що УСРР уважно стежить за боротьбою турецького народу за національну ідентичність і розглядає її як частину ширших процесів політичної трансформації після Першої світової війни. У тексті телеграми підкреслювалося прагнення до співпраці між обома країнами та спільність інтересів в умовах післявоєнного міжнародного порядку. Керівництво ВУЦВК також висловлювало впевненість у подальшому розвитку українсько-турецьких взаємин та позитивно оцінювало перспективи партнерства між країнами²³.

У фонді № 1 міститься комплекс документів, пов'язаних з укладанням українсько-турецького договору 1922 р. Зокрема, у стенограмі Надзвичайної сесії ВУЦВК УСРР від 23 березня 1922 р., присвяченої ратифікації договору, зафіксовано виступ М. Фрунзе²⁴. У ньому зазначалося, що у жовтні 1921 р. було досягнуто домовленості укласти договір з Туреччиною, яка виникла на уламках колишньої Османської імперії та вела боротьбу за утвердження власної державності в умовах наступу західноєвропейських країн²⁵ на неї. На думку Фрунзе, не існувало принципових суперечностей, які б викликали ворожнечу між Україною та Туреччиною. У виступі підкреслювалося, що обидві сторони були зацікавлені у встановленні тісніших економічних та політичних контактів в умовах складної боротьби проти країн Антанти. Також М. Фрунзе наголосив, що до його офіційної поїздки в Туреччину було досягнуто низку непублічних домовленостей між Харковом та Анкарою, зокрема про репатріацію військовополонених²⁶. У зв'язку з цим керівництво УСРР ухвалило рішення про активізацію відносин із Туреччиною,

²¹ Там само.

²² ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 508. Арк. 42.

²³ Там само.

²⁴ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 479. Арк. 23.

²⁵ Країн Антанти – Великої Британії та Франції, які були супротивниками Ататюрка в Турецькій війні за незалежність.

²⁶ Там само.

насамперед в торгово-економічній сфері., а в листопаді 1921 р. було відправлено до Анкари Надзвичайне посольство на чолі з Михайлом Фрунзе. У своїй доповіді, посол відмітив про прихильне ставлення турецького народу до радянських представників²⁷. Крім того наголошувалося, що турки розглядали співпрацю з радянськими республіками як важливий чинник у період війни за незалежність²⁸.

Проте, попри офіційну декларовану підтримку радянського керівництва до Туреччини, у документах ВУЦВК простежуються певні застереження щодо політики Анкари. Так, у протоколі № 8 об'єднаного засідання Президії ВУЦВК УСРР і РНК УСРР від 2 лютого 1922 р., виступ М. Фрунзе свідчить про настороженість та певну недовіру радянського керівництва до уряду Ататюрка. Делегат зауважив, що у західноєвропейській пресі поширювалися чутки щодо руйнування відносин між радянською Росією та Туреччиною внаслідок укладання франко-турецького договору у жовтні 1921 р.²⁹ Йдеться про Анкарський договір 1921 р., або угоду Франклена-Буйона відповідно якої, Франція визнавала Великі національні збори Туреччини та погоджувалася вивести свої війська з Кілікії (південь Анатолії). Ця угода означала фактичний вихід Франції з війни проти турецького національного руху і руйнування єдиного фронту Антанти проти Туреччини, що суттєво посилювало позиції Анкари. У виступі М.Фрунзе наголошувалося, що, Туреччина, не дивлячись на укладені домовленості з Москвою та Кавказькими республіками, зробила крутий поворот у своїй політиці та почала орієнтуватися на країни Антанти, що вкрай непокоїло радянський уряд³⁰. У зв'язку із чутками преси та розмовами, що поставали внаслідок відновлення взаємин між Францією та Туреччиною, дипломат наголосив, що у керівництва СРСР виникла небезпека через цю провокаційну політику Антанти, яка вразі її успішного здійснення, могла створити військову загрозу на кордонах Радянського Союзу, а саме в Азербайджанській, Вірменській та Грузинській Республіках – безпосередніх сусідів Туреччини. Також, у виникненні підозр щодо політики турецького уряду, була діяльність колишніх російських емігрантів, які за словами Фрунзе, могли підбурювати новий уряд Туреччини до військової інтервенції задля повалення комуністичного режиму не тільки в Росії, а і в інших державах, що входили до складу СРСР³¹.

З протоколу № 8 йшла мова не лише про ставлення радянської влади до Туреччини, а про соціально-економічне становище під час війни за незалежність. Під час дипломатичної місії Михайло Фрунзе звертав увагу на значні наслідки бойових дій для турецького суспільства та господарства. У своїй доповіді він наголошував, що в Туреччині не залишилося жодного чоловіка через мобілізацію та шалених втрат на фронті, а основна господарська діяльність покладалася на жінок, дітей і людей

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 479. Арк. 24.

²⁸ Там само.

²⁹ ЦДАВО України. Ф.1. Оп. 2. Спр. 603. Арк. 25.

³⁰ Там само.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 603. Арк. 253в.

літнього віку. Посол також констатував про складний матеріальний стан суспільства: нестача худоби, транспортних засобів, тощо. За його оцінками, відсоток земель, що були непридатними для вжитку становили не менше 50%. Але разом із тим дипломат зазначив, що, незважаючи на таке величезне господарське руйнування, сама енергія турків і активність населення не ослабли, попри жертви. Населення Туреччини, зокрема, селянство, було здатне продовжувати боротьбу та мало намір її продовжувати. Усе це, на думку Фрунзе пояснювалося тим, що серед широких верств турецького населення було поширене усвідомлення того, що у випадку поразки у конфлікті, під питанням опиниться подальше існування незалежної Туреччини.

Водночас, одним із чинників мобілізації населення дипломат називав наслідки воєнних дій та політику грецьких військ на територіях Туреччини, що супроводжувалася масовими депортаціями, насильством і значними людськими втратами серед турків. Радянська делегація, яка ознайомилися із загальним становищем Туреччини під час дипломатичної місії, дійшла висновку, що без укладення франко-турецького договору, турецькому уряду було складно продовжувати військові дії в умовах економічного виснаження країни. На думку радянських представників, саме домовленості з Францією дали можливість Ататюрку стабілізувати ситуацію в окремих районах Анатолії та зосередити ресурси для подальшого ведення війни за незалежність³².

Далі у своїй промові М. Фрунзе наголосив, що як представник держави, дружньої до Туреччини, йому було відкрито доступ до її найважливіших військових таємниць. Він ознайомився із загальним розташуванням турецької та грецької армій, із кількістю бійців та якістю озброєння, зі станом тилу тощо³³. Цей факт свідчить про достатньо високу довіру турецького уряду до представників УСРР. Дипломат на засіданні зауважував, що в усіх комісаріатах України, під час підготовки до місії, охоче інформували про становище справ, давали фактичні довідки, матеріали, встановлювали можливість зміцнення зв'язків не тільки політичних, а й торговельних, економічних, культурних тощо. Зокрема, в Анкарі велась підготовка створення місії не лише з дипломатів, а й із діячів народної освіти, торгівлі та промисловості, які повинні були б покласти початок дипломатичним відносинам і взаєминах у багатьох сферах, зокрема у сфері народної освіти. В уряді УСРР та Туреччини сподівалися, що радянська Україна та й СРСР загалом будуть надавати допомогу туркам у галузі народної освіти та науки. Окрім того, М. Фрунзе доповів, що під час низки нарад із главою уряду Мустафою Кемаль-пашею та народними комісарами було вироблено стратегію встановлення тіснішого зв'язку між державами³⁴.

У кінці своєї доповіді на засіданні Президії він підсумував, що всі застереження,

³² Там само.

³³ Там само.

³⁴ ЦДАВО України.Ф. 1. Оп. 2. Спр. 603. Арк. 263в.

які існували в колах радянської влади щодо зміни курсу Туреччини до СРСР та її перехід на сторону Антанти є безпідставними. Більше того, зі слів М. Фрунзе, у колах обговорювалося питання про можливість федерації з СРСР. Тому радянський уряд був впевненим, що поки Туреччину очолює Мустафа Кемаль Ататюрк, Радянському Союзу нічого не загрожувало³⁵.

Отже, доповідь радянського делегата на Президії ВУЦВК засвідчує про високий рівень політичної довіри між Україною та Туреччиною та активізацію контактів в економічній та культурній сфері на початку 1920-их рр. Однак, оцінки М. Фрунзе, особливо щодо федеративних проєктів з Турецькою Республікою, варто сприймати критично, зважаючи на політичну риторику та ідеологічну спрямованість радянських джерел того часу.

Цікавими для дослідження соціально-культурних зв'язків України та Туреччини у міжвоєнний період є матеріали ВУЦВК про прийом турецької фізкультурної делегації до України 5-8 серпня 1933 р. Зокрема, у телеграмі до Йосипа Сталіна голова ВУЦВК Войцехівський звітувався про проведення матчу між збірною Туреччини та України з результатом 3:2 на користь України³⁶. Також у цих матеріалах натрапляємо на постанову урядової комісії щодо прийому турецької фізкультурної делегації від 5 серпня 1933 р. У ній вбачалося проведення зустрічі турецьких гостей у Харкові, зокрема організація почесної варти, яка складалася з 200 осіб, основна частина якої становили робітники з Харківського заводу³⁷. Для прийому було організовано оркестр, який мусив вивчити турецький гімн та зіграти для гостей. Постановою урядової комісії з прийому турецької спортивної делегації від 8 серпня 1933 р. було встановлено, що 9 серпня на стадіоні «Металіст» гратиме склад футбольної команди 1-ї збірної УСРР проти турецьких футболістів³⁸.

Варто зауважити і наголосити на організації цього матчу. Згідно документу, Комісія доручила урядовцям забезпечити придбання для делегатів, призначених для зустрічі турецької делегації, таких предметів: українські плаття, українські сорочки, 4 повних комплектів костюмів із взуттям, панчіх-шкарпеток, шоколадних цукерок (експортних), цигарок вищої якості (експортних) та туалетного мила³⁹. Також, було доручено перевірити виконання оркестром турецького національного гімну, вручити букети квітів на вокзалі жінкам – членам турецької спортивної делегації, забезпечити своєчасну доставку на вокзал і підготовку двох букетів квітів для вручення турецькій спортивній делегації⁴⁰ та виділити одного комсомольця для постійного супроводу турецької делегації⁴¹.

Наведені документи є цінним історичним джерелом, яке відображає

³⁵ Там само.

³⁶ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 121. Арк. 1.

³⁷ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 121. Арк. 9.

³⁸ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 121. Арк. 23.

³⁹ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 121. Арк. 24.

⁴⁰ Там само.

⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 9. Спр. 121. Арк. 24-25.

особливості українсько-турецьких спортивних і дипломатичних контактів початку 1930-х років. Постанови урядової комісії щодо прийому турецької спортивної делегації в Харкові 1933 р. демонструють, що спортивні заходи розглядалися радянською владою не лише як змагання, а і як важливий інструмент міжнародної політики та репрезентації держави. Водночас документи наголошують на тісному переплетінні спорту з державно-партійним апаратом, так як до організації заходів були залучені органи влади, профспілкові структури, комсомол, спортивні товариства та силові інституції. Спорт фактично виступав в Радянському Союзі елементом офіційної дипломатії та ідеологічної політики.

Висновки. Аналіз документів фонду Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету, що зберігається у ЦДАВО України, розкривають радянську логіку українсько-турецьких відносин 1920–1930 рр. Попри те, взаємини між Україною та Туреччиною формувалися і це відбувалося в умовах складної трансформації міжнародної системи після Першої світової війни та становлення нових державних моделей в цих країнах. Документи ВУЦВК ілюструють, що радянська Україна виступала важливим елементом зовнішньополітичної стратегії СРСР на чорноморському напрямі, а Турецька Республіка розглядалася як ключовий політичний та торгово-економічний партнер.

Матеріали ВУЦВК свідчать про активізацію дипломатичних, економічних та культурних контактів між УСРР та Туреччиною у 1920-их рр. Особливу роль у цьому процесі відігравало питання чорноморської торгівлі, морського сполучення, експорту сільськогосподарської продукції та налагодження консульських відносин. На увагу заслуговує ставлення очільника Туреччини Мустафи Кемаля Ататюрка до УСРР і Радянського Союзу загалом. У період Турецької війни за незалежність Ататюрк неодноразово висловлював свою прихильність до радянського уряду. Зрозуміло, що основою цього позитивного ставлення до СРСР була велика військова допомога, яку виділяв Радянський Союз для Туреччини у ці часи. Проте, матеріали ВУЦВК демонструють значну настороженість Радянського Союзу до Туреччини в питанні її зовнішньополітичного вектору через укладання Анкарського договору 1921 р., який поклав край ворожнечі між Туреччиною та Францією. Це викликало незадоволення в уряді СРСР, позаяк Франція підтримувала переможених білогвардійців та надавала їм політичний притулок.

Не зважаючи на тісні взаємини між Україною та Туреччиною у 1920-их роках, вони розвивалися під жорстким контролем Москви, що обмежувало можливість УСРР проводити самостійну зовнішню політику. У 1930-х рр. характер українсько-турецьких відносин зазнав змін через централізацію радянської держави та посилення сталінської репресивної машини. Це призвело до поступового звуження контактів між країнами. Проте, документи ВУЦВК дозволяють простежити збереження економічного, культурного інтересу до Туреччини та важливість турецького напрямку у зовнішній політиці СРСР. Матеріали ВУЦВК є цінним джерелом для дослідження українсько-турецьких взаємин міжвоєнного періоду,

оскільки вони відображають механізми міждержавної взаємодії, специфіку радянської дипломатії та місце тогочасної України у системі міжнародних відносин Чорноморського регіону.

REFERENCES

- Blavatskyi, S. (2016). Komitet poriatunku Ukrainy (Konstantynopol, 1921–1922 rr.): informatsiino-propahandystska y mizhnarodno-dyplomatychna diialnist (za materialamy frankomovnoho zhurnalu “La Libre Ukraine”) [The Committee for the Salvation of Ukraine (Constantinople, 1921–1922): Information-propaganda and international diplomatic activity (based on the materials of the French-language journal “La Libre Ukraine”)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, (45), 136–140. [in Ukrainian].
- Hai-Nyzhnyk, P. (2025). Stanovlennia ukrainsko-turetskykh mizhderzhavnykh vzaemyn (1917–1921 rr.) [Formation of Ukrainian-Turkish interstate relations (1917–1921)]. In L.A. Vovchuk (Ed.), *Ukrainsko-turetski vidnosyny kriz stolittia: istoriia, dyplomatiia, ekonomika, kultura: Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, m. Kamianets-Podilskyi, 16–17 travnia 2025 r.* (pp. 42–44). Mykolaiv-Odesa-Kamianets-Podilskyi. [in Ukrainian].
- Halatyr, V., Hrodovskiy, O., & Kotsiuk, V. (2021). Dokumenty TsDAVO Ukrainy pro finansove zabezpechennia posolstva UNR v Osmanskii imperii u 1920–1921 rokakh [Documents of the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine on the financial support of the Embassy of the Ukrainian People’s Republic in the Ottoman Empire in 1920–1921]. *Arkhivy Ukrainy. Naukovo-praktychnyi zhurnal*, 2 (327), 101–121. <https://doi.org/10.47315/archives2021.327.101> [in Ukrainian].
- Matiash, I. (2019). Arkhivna skladova dzherelnoi bazy doslidzhennia ukrainsko-turetskykh vidnosyn doby Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. [The archival component of the source base for the study of Ukrainian-Turkish relations during the Ukrainian Revolution of 1917–1921]. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, (38), 340–358. [in Ukrainian].
- Mkhytarian, N. (2012). Do 90-richchia ukrainsko-turetskoho Dohovoru pro druzhbu i braterstvo vid 2 sichnia 1922 roku [To the 90th anniversary of the Ukrainian-Turkish Treaty of Friendship and Brotherhood of January 2, 1922]. *Shkodoznavstvo: zbirnyk naukovykh prats*, (59), 148–163. [in Ukrainian].
- Serhiichuk, B. (2011). *Ukrainsko-turetski vidnosyny v pershii chverti XX stolittia* [Ukrainian-Turkish relations in the first quarter of the twentieth century] (Candidate’s thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

Отримано 02.06.2026

Отримано в доопрацьованому вигляді 11.07.2026

Прийнято до друку 04.08.2026

Submitted 02.06.2026

Received in revised form 11.07.2026

Accepted for publication 04.08.2026